

Халықаралық деңгейдегі
жоғары білім берудің күн
тәртібіндегі гендер: әділ
болашақты бірге құру

ҚАЗАҚСТАН.ЕЛДІК ЕСЕП

АННА КОЭН МИЛЛЕР, АРАЙ САНИЯЗОВА, ЖАНАР САНИЯЗОВА,
АЙГУЛЬ РАКИШЕВА

Мазмұны

Қысқаша мазмұны	2
Кіріспе	4
Гендердің басталуы және ел контекстіндегі жоғары білімге шолу	5
Жоғары білімнің ұлттық контексті	6
Институционалдық тақырыптық зерттеудің қысқаша мазмұны	8
Әдістеме	9
Қорытындылар	11
1. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінде гендер қай жерде бар және қай жерде жоқ?	11
2. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінде мәселе және хабардарлық ретінде гендер қалай ұсынылған?	13
3. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінің негізгі бағыты ретінде гендерді қосу, қабылдау және пайдалануды қандай тұлғалар, құндылықтар мен бағдарламалар ынталандырады?	15
Оқу жоспарында гендерлік әділеттік тәсілдерін әзірлеу үшін қандай қиындықтар мен мүмкіндіктер бар?	17
Ұсыныстар	20
Әдебиеттер тізімі	22

Қысқаша мазмұны

Бұл жұмыста гендерлік теңдік немесе оның жоғары оқу орындарында (ЖОО) болмауы мәселелері талқыланады. Бұл баяндамадағы талқылау жоғары оқу орындарындағы оқыту мен оқудағы гендерлік теңдік туралы негізгі қорытындыларға негізделеді. Атап айтқанда, біз Қазақстандағы университеттердің бірінде жүргізілген оқу жоспарындағы гендерлік мәселелер бойынша зерттеулерді кеңейтуге ықпал еткен зерттеуді егжей-тегжейлі сипаттаймыз (КоэнМиллер және Льюис, 2019). Бұл зерттеу Британ академиясының жаһандық мәселелерді зерттеу қоры (GCRF) қаржыландыратын «Халықаралық жоғары білімдегі гендер: әділ болашақты бірге құру» атты үлкен халықаралық жобаның бөлігі болып табылады. Біздің жұмысымыздың негізінде гендерлік және кеңірек теңсіздіктердің бар екендігін мойындау (Перейра 2007: 186) және одан тыс (Коста Диас және т.б. 2020) жоғары білім беру, сондай-ақ осы теңсіздіктердің қиылысу сипатын мойындау болып табылады (Багихоул, 2006). Бұл ауқымды жоба әрбір жағдайда және жалпы жоғары оқу орындарында қандай гендерлік тәжірибелер мен институттар жұмыс істейтінін және ненің жұмыс істемейтінін түсіну үшін бес елдің жоғары оқу орындарындағы жағдайды зерттеп салыстырады.

Оқыту мен оқуға бағытталған зерттеу сұрақтары оқу жоспарына және пәндік оқу жоспарларына гендерлік мәнді енгізуге (немесе болмауына) назар аударды. Барлық институционалдық жағдайларда әр елдегі зерттеу топтары аралас әдістермен жаратылыстану және гуманитарлық ғылымдар бойынша студенттер мен оқытушылар арасында сауалнаманы, сондай-ақ студенттермен, оқытушылармен және университет басшыларымен сұхбатты жүргізді. Зерттеу нәтижелері оқу жоспарындағы, педагогикалық қызметтегі және тұтастай алғанда бүкіл білім беру ұйымындағы гендерлік орынды білу мен түсінудің күрделі сипатын ашты, бұл гендерлік теңдік ұғымдарын оқыту мен оқуға енгізудегі қиындықтарды көрсетеді; ол, атап айтқанда, саясатпен тәжірибелерді жүзеге асыру жауапкершілігі туралы қарама-қайшы пікірлерді қамтиды және кімдер процеске қосылады және/немесе шығарылады. ЖОО-да оқыту мен оқудағы гендерлік теңсіздікті жою үшін осы мәселе бойынша халықтың хабардарлығын арттыру, тренингтер өткізу және гендерлік мәселені білім беру мекемесінің күн тәртібіне енгізу бойынша жалпы университеттік саясатты енгізу ұсынылады.

Бұл есеп гендерлік теңдікке қол жеткізуде елдегі басқа университеттерге және басқа ұқсас университеттерге үлгі болатын Қазақстандағы жоғары оқу орнындағы гендерлік инклюзивтілік туралы маңызды ақпарат береді.

Кіріспе

Бұл есепте гендерлік теңдік пен жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы хабардарлықты зерттеуге арналған үлкен халықаралық жобаның бөлігі ретінде жүргізілген бір институционалдық жағдайлық зерттеудің нәтижелері талқыланады. Халықаралық деңгейдегі жоғары оқу орындарындағы гендер (GOTHELAI) британ академиясы Жаһандық мәселелерді зерттеу қоры (GCRF) “Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар жаһандық проблемаларды шешуге арналған” арнайы бағдарлама ағыны бойынша қаржыландырады. Зерттеу 2021 жылдың қаңтарынан 2022 жылдың желтоқсанына дейін қаржыландырылады және бес серіктес елдердегі университеттердегі зерттеу топтарын қамтиды: Үндістан, Қазақстан, Марокко, Нигерия және Ұлыбритания. GCRF миссиясына «Ұлыбританияда және дамушы елдерде әріптестік арқылы зерттеу, инновациялар және білім алмасу әлеуетін күшейту» кіреді (GCRF 2021). Біздің зерттеу тобымызды біріктіретін негізгі тақырып - гендерлік теңдік пен феминистік тәсілдерге қатысты, бірге әділетті болашақты құрудың ортақ күн тәртібі бар тәртіптік және халықаралық контексттердегі тәжірибе мен міндеттеме. GCRF басымдықтарына сәйкес, біз гендерлік теңдік пен білімнің маңыздылығына, сонымен қатар оның кеңірек теңдік процестері үшін, демократияландыру және барлығы үшін кең дамудың өзара байланысты әлеуметтік, экономикалық және саяси салалардағы маңыздылығына ұмтыламыз.

Зерттеу келесі төрт негізгі сұраққа жауап беруге бағытталған:

1. Университеттің оқу бағдарламасы мен әдістемесінде гендер қай жерде бар және қай жерде жоқ?
2. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілдерінде гендер мәселе және хабардарлық ретінде қалай ұсынылған?
3. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілдерінің негізгі бағыты ретінде гендерді қосу, қабылдау және пайдалану қандай тұлғалар, құндылықтар мен бағдарламалар болып табылады?

-
4. Оқу жоспарында гендерлік теңдік тәсілдерін әзірлеу үшін қандай қиындықтар мен мүмкіндіктер бар?

[Ondrej Bocek](#) суреті [Unsplash](#) сайтында

Гендердің басталуы және ел контекстіндегі жоғары білімге шолу

Гендерлік теңдік

Тарихи көшпенділер болған қазақтар отбасындағы әйелдің ошақтың басты қамқоршысы, жар, ана рөліне үлкен мән берген. Әйелдер мал бағуға және басқа да үй шаруасына көмектесті, бірақ сонымен бірге олардың әлеуметтік жағдайы төмен болды (Әбдіқадырова және т.б., 2018). Өзгеріс кезеңі Қазақстан Кеңес Одағының құрамына енген кезде және білімге, денсаулық сақтау мен жұмысқа тең қолжетімділік сияқты гендерлік теңдікке қатысты саясат қабылданған кезде басталды (КоэнМиллер және т.б., 2021). Бүгінгі таңда мектепке қолжетімділікте гендерлік тепе-теңдік бар, ал әйелдер жоғары оқу орындары қызметкерлерінің басым көпшілігін құрайды. Дегенмен,

---

Қазақстандағы академиялық ортадағы басшылық лауазымдар әйелдер саны шектеулі (Құжабекова және Әлмұхамбетова, 2017).

.Академияда қазақ әйелдеріне көптеген қарама-қайшы үміттер, әріптестермен және басшылармен батыстық мінез-құлықты қолдау жөніндегі міндеттемелер (мысалы, тәуелсіздік, есеп беру) және дәстүрлі отбасылық нормалар бар (Құжабекова және Әлмұхамбетова, 2017). Осылайша, әйелдердің жоғары білім мен мұғалімдік мамандықтарға қол жеткізу мүмкіндігі болғанымен, әйелдердің білімі мен кәсіпқойлығына қарамастан, ресми және бейресми ортада ерлерге артықшылық беріліп, мансап жолында өсуде проблемалары бар (КоэнМиллер және Льюис, 2019; КоэнМиллер және т.б., 2020).

Жоғары білімнің ұлттық контексті

Қазақстан Кеңес Одағының құрамында болған кезде жоғары білім орталықтандырылған, оның ішінде ғылыми-зерттеу институттарында жүргізілетін білім беру бағдарламалары мен оқу жоспарларының стандарттары бар тегін оқу және ғылыми зерттеулері қамтылған (Жұмақұлов және Әшірбеков, 2016). 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін Қазақстанның білім беру жүйесінде бірқатар реформалар жүргізіліп, университеттер дүниежүзілік академиялық желіге интеграциялана бастады (Кураев, 2014). Адами капиталды дамыту елдегі білім беру реформасын ынталандыратын басты басымдықтардың бірі болғандықтан, КСРО саясатының жаңғырығы әлі де байқалады (мысалы, нақты белгіленген оқу бағдарламаларына, бағалау тәсілдеріне негізделген жоғары орталықтандырылған, біртұтас білім беру жүйесі) (Гимранова және т.б., 2021).

2010 жылы бүкіл қазақстандық білім беру жүйесін Болон процесіне қосылу арқылы халықаралық стандарттарға сәйкестендіру үшін түбегейлі кешенді реформа жүргізілді (Гимранова және т.б., 2021). Содан бері білім беру жүйесінде кредиттік жүйе, жоғары

білім берудің үш деңгейлі жүйесі (бакалавриат, магистратура және докторантура) және академиялық ұтқырлық бағдарламалары сияқты көптеген өзгерістер болды. (Жұмабаева, 2017; ЭЫДҰ, 2015b). Нарық сұранысына байланысты университеттер саны 1991 жылдан 2005 жылға дейін үш еседен астамға өсіп 181-ге жетті (Назарбаев Университетінің Жоғары білім беру мектебі, 2014 ж.).

Жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жүйесінде білім беру қызметін әр түрлі жоғары оқу орындары, соның ішінде арнайы заңмен автономиялық мәртебе алған еліміздің оқу орны, сондай-ақ 10 ұлттық, 32 мемлекеттік, 18 акционерлік, 54 жекеменшік, 1 халықаралық және 14 азаматтық емес университеттер. 2016-2017 жж. ЖОО 18 бен 29 жас аралығындағы қазақстандық студенттердің жалпы саны шамамен 420 000 адамды құрады, оның 50%-ға жуығы әйелдер (ҰЭМ, 2017). Қазақстанда инклюзивті білім беру кеңістігіне қатты көңіл бөлінгенімен, инклюзивті университеттерді қалай құру керектігін түсінбеу (Макоэль, 2016) студенттердің аз ғана бөлігін қаржылық қолдауға ықпал етеді. Осылайша, мүмкіндігі шектеулі әйелдер үшін университеттердің қол жетімділігі және олардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті қолдаудың болуы бойынша мәселелері бар (АБР, 2013).

Институционалдық тақырыптық зерттеудің қысқаша мазмұны

Бұл зерттеу елдегі ағылшын тілді алғашқы университеттердің бірінде жүргізілді. Университет 2010 жылы ел астанасында құрылған (Хартли және т.б., 2015). Бұл автономия және академиялық еркіндік қағидаларын басшылыққа алған еліміздегі бірінші университет. Университет университетке дейінгі еркіндік бағдарламасын, 22 бакалавриат бағдарламасын, 30 магистрлік бағдарламаны және 16 докторантура бағдарламасын ұсынады, оның ішінде 4000-ға жуық бакалавриат студенттері, шамамен 1500 магистранттар мен докторанттар және 700-ге жуық университетке дейінгі бағдарлама студенттері (НУ, 2021). Студенттер арасында гендерлік тепе-теңдік бар, білім және әлеуметтік ғылымдар саласында әйел адамдар көп, ал STEM салаларында ер адамдар көбірек (NU, 2021), және оқытушылардың шамамен 30%-і әйелдер. Университеттің әрбір мектебі әлемнің атақты университеттерімен ынтымақтастықта құрылған (мысалы, Кембридж университеті, Ұлыбритания; Пенсильвания университеті, АҚШ). Осы серіктестіктер арқасында халықаралық ынтымақтастық пен серіктестікті дамытуға, соның ішінде шетелдік оқытушылар мен қызметкерлерді тартуға және бірлескен ғылыми жобаларды жүргізуге баса назар аударылады. Зерттеулер мен бастамалардың мысалдарына Гендерлік ғалымдар консорциумын құру (GenCon, 2021) және осы GOTHELAI жобасы жатады.

Миссияға сәйкес, университет «Қазақстандағы жоғары білім реформасы мен заманауи зерттеулердің үлгісіне айналуды және Астананың халықаралық инновациялар мен білімнің орталығы ретінде қалыптасуына үлес қосуды» күтеді (НУ, 2013). Мемлекеттік білім беру бағдарламасында университеттің басқа қазақстандық жоғары оқу орындары үшін рөлі ерекше атап өтіліп, еліміздің барлық университеттері академиялық және әкімшілік автономия тұрғысынан тәжірибені енгізуі керектігін көрсетеді (БҒДМБ, 2016).

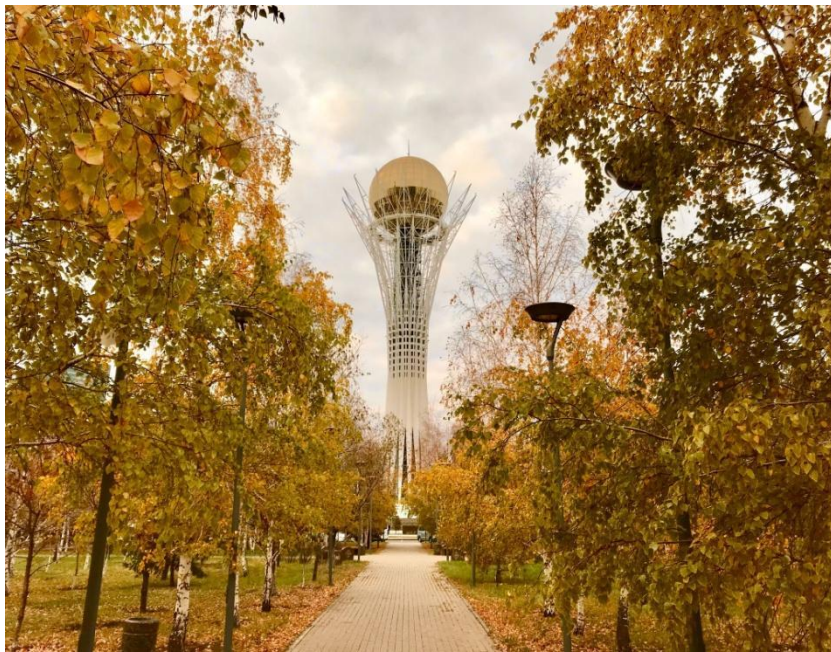
Әдістеме

Осы халықаралық тақырыптық зерттеуге көзқарасымыз жан-жақты оқыту теориясына (О'Шеа, 2015) пәндер, институттар мен елдер ішінде және арасында жаңа түсініктер мен тәсілдерді бірлесіп дамыту мақсатында негізделген (MOT, 2012; КоэнМиллер және Льюис, 2019). Бұл халықаралық тәсілдің мақсаты ең тиімді тәсілді іздеуде тікелей салыстыру емес, қосымша параллельді тақырыптық зерттеулерді (Хантраис, 2009) қуатты құрал ретінде жаңа көзқарастарды бар мәселелерге аударып, бір-бірінен үйрену болып табылады (Бодди және т.б., 2013). Ғаламдық мәселелерді зерттеу қоры (GCRF) арқылы қаржыландыру принциптеріне сәйкес және феминистік зерттеушілер ретінде біз Қазақстаннан, Ұлыбританиядан, Нигериядан, Мароккодан және Үндістаннан келген халықаралық пәнаралық топ ретінде басынан бастап бірлескен зерттеу жобасын құру мақсатын қойдық. Біздің мақсатымыз барлық серіктес университеттерде үш академиялық пәнді (бір нақты ғылым, бір әлеуметтік ғылым, бір гуманитарлық ғылым) анықтау болды. Әрбір пән бойынша институционалдық этикалық мақұлдауды алғаннан кейін біз профессорлық-оқытушылар құрамын (n=7) және соңғы курстағы бакалавриат студенттерін (өз университетінде ең үлкен оқу тәжірибесі болады деп күтілетіндер) (n=7), сандық және сапалық сұрақтарды қамтитын анонимді онлайн сауалнаманы толтыруға шақырдық, нәтижесінде институционалдық сауалнамаға барлығы 42 жауап алынды.

Сауалнамаға берілген жауаптардың бастапқы талдауы университеттегі төрт оқытушымен (үш факультет басшысы және бір оқу орны басшысы) және үш студент өкілімен сұхбаттасу үшін сұрақтар әзірлеуге мүмкіндік берді. Сұхбаттар Zoom арқылы онлайн режимінде жүргізілді, аудиожазба мен транскрипция онлайн-платформада автоматты түрде жасалды. Әрі қарай ғылыми қызметкер сұхбаттың транскриптірін талдау үшін қайта оқыды, нақтылады және анонимдеді. Деректерді талдау мақсатында бес елдің университеттерінің барлық зерттеу топтары пайда болған тақырыптарды бірлесіп және дәйекті түрде талқылау үшін бірнеше кездесулер өткізілді. Деректерді

талдау халықаралық топтың барлық мүшелеріне толық қол жетімді болу үшін Excel көмегімен жүзеге асырылды. Осылайша, біз барлық ел топтарына бүкіл деректер мен талдау кезеңдері бірдей қолжетімді болуды мақсат еттік. Біз гендерлік нюанстар ер мен әйел арасындағы екілік қатынастан артық нәрсе екенін мойындасақ та, осы есептің мақсаттары үшін біз сауалнама және сұхбат жауаптары арқылы қатысушылар таңдаған әйелдер, ер және басқа да гендерлік санаттарды анықтадық. Бұл идентификаторлар оқырмандарға нұсқаулық берумен басқа негізгі аспектілерімен қатар қатысушыны анықтауға арналған.

[JB](#) суреті [Unsplash](#) сайтында

Қорытындылар

1. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінде гендер қай жерде бар және қай жерде жоқ?

Зерттеуге қатысушылар гендерді инклюзиямен байланыстырады. Университет әкімшілігінің зерттеуге қатысушы (әйел адам) түсіндіргендей, инклюзия формальды түрде университеттің оқу және оқыту стратегиясының бір бөлігі болып табылады: «Бізде төрт элементтен тұратын оқу және оқыту стратегиясы бар және олардың бірі - инклюзия». Кейбір қатысушылар гендерлік аспектілер білім беру және оқыту стратегиясының ресми бөлігі болғанымен, оның оқу бағдарламасында жеткілікті түрде қамтылмағанын атап өтті. «Біраз бар, бірақ жеткіліксіз» (өнер және гуманитарлық ғылымдар саласынан қатысушы (әйел адам)). Кейбір қатысушылар гендерлік талқылауды өз курстарының бөлігі ретінде емес, жеке курстың немесе таңдау пәнінің бөлігі ретінде қарастырады. «Менің ойымша, бізге кейбір таңдау пәндері қажет, бірақ оқу бағдарламасына өте қатаң талап емес» (нақты және жаратылыстану пәндерінің студенті (ер адам)). Кейбір пәндерде мұндай жеке курстар немесе таңдау пәндері бар деп көрсетілсе, басқаларында олар болған жоқ, мысалы, нақты және жаратылыстану ғылымдарының студенті (ер адам), сұхбатында былай деп атап өтті: «Инженерияда бізде мұндай курс жоқ, немесе таңдау пәндері немесе дәл осындай нәрселер, бірақ мен гуманитарлық ғылымдардағы достарымды білемін және олардың гендерлік және гендерлік теңдікке үйрететін курсы бар».

Дегенмен, қызметкерлер де, студенттер де, ең алдымен, гендердің пәнге байланысты екенін атап көрсетеді және оны кейбір жеке курстарға немесе пәндерге қатысты емес деп санайды. Мысалы, әлеуметтік ғылымдардың студенті (әйел адам) сауалнамада: «Менің пәнімде гендер маңызды деп ойламаймын» деп жазды, ал өнер және гуманитарлық пәндер мұғалімі (ер адам): «Менің пәнімде гендерді оқыту мен оқу маңызды емес деп ойлаймын». Кейбір қатысушылар өз бағдарламаларындағы ер және

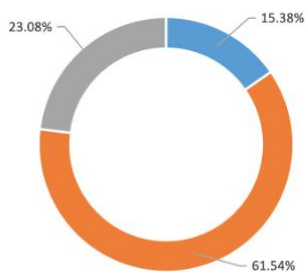
әйел мұғалімдердің үлесі немесе курстары бойынша әдебиет авторларының жынысы тұрғысынан гендерге назар аударғанымен, қажетті өзгерістерді санаулы ғана көреді. Мысалы, өнер және гуманитарлық ғылымдар бойынша мұғалім (әйел адам) «бізге факультеттерде және бағдарламалар бойынша сабақ беретін әйелдер көбірек қажет» деп атап өтті. Екінші жағынан, кейбір студенттер мен қызметкерлер гендерге қатысты мәселелерді көрмейді:

«Мен неге гендерге тап сияқты басқа әлеуметтік құбылыстарға қарағанда көбірек көңіл бөлу керектігін түсінбеймін. Бұл студенттердің оқуына қатысты болуы мүмкін және адамдардың әлемге және өздеріне қатынасының маңызды факторы болып табылатыны анық. Осыны оқыту керек» (өнер және гуманитарлық ғылымдар саласынан мұғалім (әйел адам)).

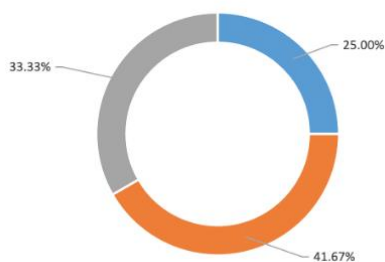
Қатысушылардың жауаптарынан оқыту тәсілдеріндегі гендерлік маңыздылығы туралы нақты түсінік жоқ деген қорытынды жасауға болады: «Гендерлік теңсіздік туралы теориялық білім әлі де жетіспейді» (нақты және жаратылыстану ғылымдарының студенті (ер адам)). Кейбір қатысушылардың пікірінше, жынысқа байланысты ешқандай кемсітушілік жоқ деп, гендерлік тақырып оқу бағдарламасына өзекті емес деп есептейді. Дәрістерде гендерлік кемсітушіліктің жоқтығы туралы хабарлаған басқа қатысушылар гендер ескерілмейді деп санайды. Олар оқытуда гендерлік мәселелер бойынша университеттік саясаттың жоқтығын, бұл әр профессордың өз еркіндігінде екенін және бұл жағдайды жақсартуға болатынын Қазақстаннан өнер және гуманитарлық ғылымдар саласының қатысушысы (әйел адам) ұсынады: «Толығырақ осы тақырып бойынша дереккөздер мен әдебиеттерді табуға күш салуға болады».

Сурет 1. «Сіздің пәніңізде гендерді енгізу гендерлік теңдікке ықпал етеді деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа жауап. (пән бойынша бөлінген):

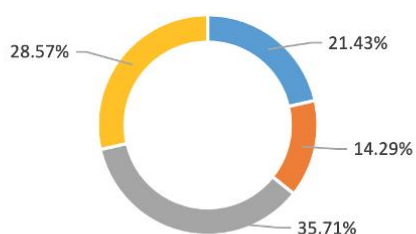
Өнер және гуманитарлық ғылымдар

Әлеуметтік ғылымдар

Нақты және жаратылыстану ғылымдар

- Толықтай келісемін
- Келісемін
- Келісемін немесе келіспеймін деп айталмаймын
- Келіспеймін
- Толықтай келіспеймін

2. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінде мәселе және хабардарлық ретінде гендер қалай ұсынылған?

Деректер қатысушылардың жоғары білім контекстінде гендерді әртүрлі қабылдайтынын көрсетеді. Студенттер де, жалпы қызметкерлер де гендерлік дамудың маңызды факторы екенін анық түсініп, әлеуметтік нормалар мен билік құрылымдарының ерлер мен әйелдерге қалай әсер ететіні туралы түсінік беретінімен, жоғары оқу орындарындағы гендерлік маңыздылығы туралы пікірлер төменде көрсетілгендей бөлінеді:

- бұл өте маңызды және оқу жоспарының бөлігі болуы керек,

-
- бұл маңызды емес және оқу жоспарының бөлігі болмауы керек,
  - бұл маңызды, бірақ оны оқу бағдарламасына ертерек, орта мектеп, тіпті балабақша жағдайында енгізу керек еді.

Демократия және экономикалық даму сияқты кеңірек әлеуметтік даму мақсаттарына қол жеткізудегі гендерлік маңыздылығы туралы сұраққа әйелдердің көпшілігі (62,5%), бірақ ерлердің төрттен бір бөлігі ғана гендерді маңызды деп көрсетті. Оқу жоспарына келетін болсақ, әйелдердің басым көпшілігі (83%) гендер барлық университет студенттерінің тәжірибесінің бөлігі болуы керек деп санайды, ал барлық ерлердің 10%-тен азы келіседі. Оның орнына, ерлердің көпшілігі (60%) оқыту мен оқуда гендерді ескермеу керек немесе бұл тек оқу пәніне байланысты дейді:

«Менің пәнімде гендердің болуы қалай көмектесетінін білмеймін. Мен жоғарыда атап өткенімдей, мысалы, шағын көлемде және менің зерттеу тобымда студенттер, ерлер мен әйелдер бар және оларды таңдауда мен олардың техникалық дағдылары мен біліктілігін ғана қарастырдым. Студенттерімді таңдауда неліктен жынысты қосымша фактор ретінде қосу керектігін білмеймін. Бұл барлық жерде болады деп үміттенемін» (нақты және жаратылыстану ғылымдары саласының мұғалімі (ер адам)).

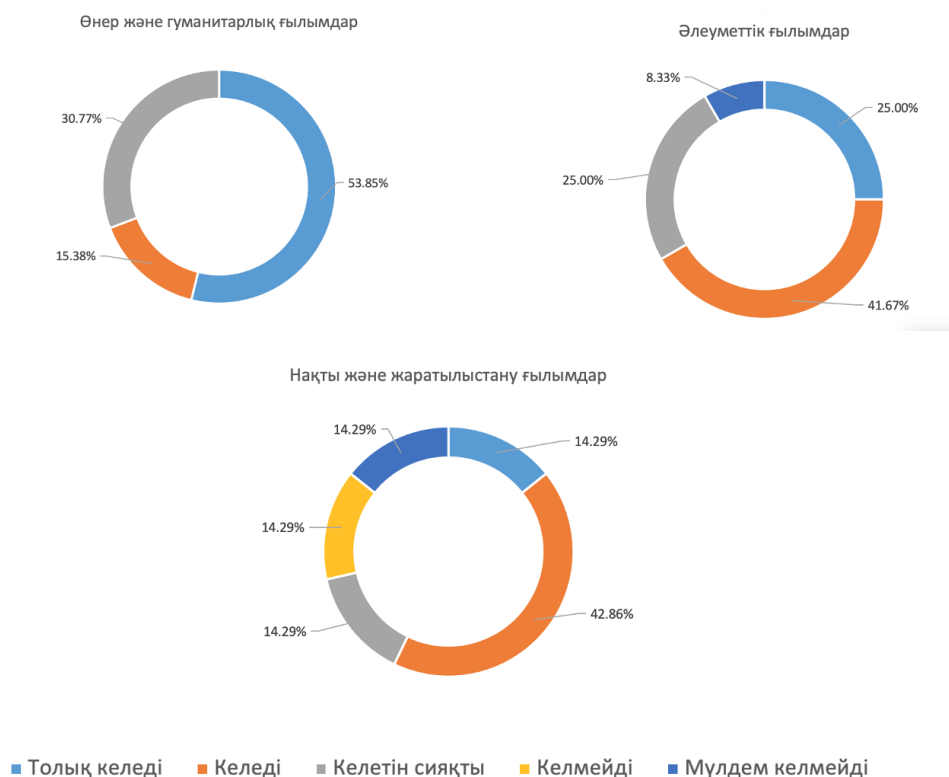
Дегенмен, кейбір оқытушылар (ерлер де, әйелдер де) гендерлік мәселелерді шешу үшін ресурстарды іздеуде көбірек мүмкіндік бар екенін атап өтеді. Көптеген студенттер олармен студенттердің қызығушылықтарына негізделген оқу бағдарламасын жаңарту туралы талқылағанын хабарлайды, сонымен бірге, сауалнамаға әйел қатысушылар оқыту мен оқудағы гендердің маңыздылығын көреді, мысалы, келесі негізгі аспектілерде:

- оқытылатын тақырыптар (ерлер үшін 20% салыстырғанда 73%),
- мұғалімдер қалай сабақ береді, мысалы гендерлік инклюзивті мысалдарды қолдану, әртүрлі жыныстағы студенттерді қатысуға шақыру (ерлер үшін 26% салыстырғанда 65%),

- идеялары зерттелетін және бағаланатын сарапшылар (ерлер үшін 9% салыстырғанда 73%).

Осылайша, гендердің бар-жоғы туралы әртүрлі көзқарастардың болуы туралы алдыңғы тұжырымға ұқсас, оқу бағдарламасына гендерді енгізу мәселесі де пікірлердің бөлінуін көрсетті.

Сурет 2 – «Сіздің ойыңызша, гендер ЖОО-да (жоғары білім) келесі оқу пәндерін оқыту мен оқуға қаншалықты сай келеді?» деген сұраққа жауап:

3. Университеттің оқу жоспары мен бағдарламалық тәсілінің негізгі бағыты ретінде гендерді қосу, қабылдамау

және пайдалануды қандай тұлғалар, құндылықтар мен бағдарламалар ынталандырады?

Деректер жоғары оқу орнындағы оқыту мен оқудағы гендерлік интеграцияны жалпы қабылдау «жоғарыдан төмен» қарай көзқарасқа негізделгенін көрсетеді. Қатысушылар гендерлік интеграцияға ұмтылу университет басшылығынан (20%) және оқытушылардың жекелеген топтарынан (21%) туындауы керек деп санайды. Шектеулі адамдар саны бүкіл университет қауымдастығы (15%), студенттердің белгілі бір тобы (12%) және жалпы барлық студенттерге (10%) жауапкершілік жүктелуі мүмкін деп санайды.

Зерттеуге қатысушылардың барлығы дерлік гендерлік мәселе бүкіл қоғамдастыққа таныс екенін көрсетті, сонымен бірге сауалнама және сұхбат жауаптарынан оған барлық қызметкерлер мен студенттер бірдей мән бермейтінін, тек мұғалімдер мен студенттердің жеке топтары гендерлік мәселесін көтеріп, гендерлік хабардарлық пен инклюзивтілікті ынталандыратынын көрсетті.

Қатысушылардың пікірінше, гендер мәселесіне онша мән бермейтін топ не «басты жыныс ретінде» ер адамдардан, не оқыту мен оқуда ешқашан гендермен ұшырамағандардан, «гендерлік теңсіздік туралы мәселеден бейхабар адамдардан тұрады, олар бұл [гендерлік идеяны] жоққа шығарады», деді өнер және гуманитарлық ғылымдар студенті (әйел адам). Кейбір қатысушылар тек студент қыздар гендерлік күн тәртібін алға жылжытатындай әсер алды. Басқалар үшін - бұл осы мәселемен айналысатын кейбір топтар, алайда олар кім болуы мүмкін екендігі белгісіз болғандықтан, тақырып бойынша өзара әрекеттесудің жоқтығын көрсетеді.

Гендерлік интеграцияны насихаттайтын топ ерлерден емес, негізінен әйелдерден тұратыны атап өтілді. Өнер және гуманитарлық ғылымдар саласындағы студентімен (әйел адам) сұхбатында ол былай дейді:

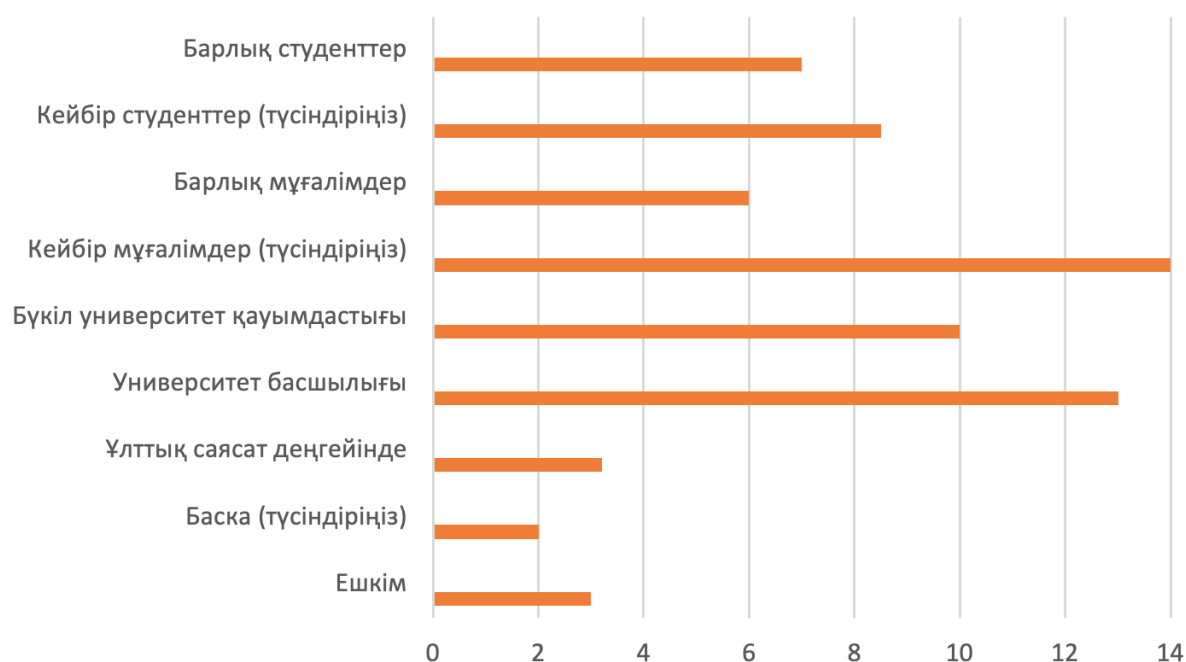

«Мен бұл туралы айтатын бірде-бір ер студент, профессор немесе әкімшілік қызметкерлерді көрмеймін. Менің ойымша, бұл әкімшілік персоналға байланысты, өйткені негізінен әкімшілік персонал реңкті белгілейді, олар кімді жұмысқа алу немесе жұмысқа алмау туралы саясатты тұжырымдайды».

Жалпы, гендерлік мәселені көтеру ауыртпалығы әйелдер мен студент қыздардың мойынында сияқты.

Сурет 3 – «Жоғары оқу орнында оқыту мен оқудағы гендерлік ұстанымға сіздің университетіңізде кім жауапты?» деген сұраққа жауап.

4. Оқу жоспарында гендерлік әділеттік тәсілдерін әзірлеу үшін қандай қиындықтар мен мүмкіндіктер бар?

Қатысушылардың көпшілігі (2/3) жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы гендерлік теңдікті көрсету немесе енгізу проблемалары бар екендігімен келіседі, сонымен бірге күрделі мәселелер келесі аспектілерде мұғалімдердің қызығушылығы

мен тәжірибесі, студенттердің қызығушылықтары, саясат (ұлттық, университеттік де, факультет бойынша да) және уақыттың жетіспеушілігінде анықталған. Дегенмен, әйел қатысушылардың жартысынан сәл астамы жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы гендерлік теңдікті ұсыну немесе қосу проблемалары бар деп есептейді; ер қатысушылардың бірдей пайызы осы нақты салада проблемалар жоқ деп санайды. Қызметкерлер мен студенттердің сауалнамаларында жиі айтылатын мәселелер әлеуметтік құрылымдар, әйелдерге қатысты бағаламау және немқұрайлылық, стереотиптер, әлеуметтік стигма, адамдардың менталитеті мен идеологиясы, мизогиния және квир фобия болып табылады.

Студенттер де, қызметкерлер де жалпы алғанда қоғамдағы гендерлік стереотиптерге және алалаушылыққа назар аударды; нақты ғылым және жаратылыстану ғылымдар студенті (әйел адам). түсіндіргендей олар өзгертуді қажет етеді:

«Біздің елдегі және көптеген елдердегі қоғам STEM технологиясы әйелдерге арналмаған деп санайды. Мысалы, менің жағдайымда анам мен әкем де маған неге ол жаққа барасың деп айтты? Басқа мамандықтарда оңай болуы керек».

Тағы бір сұхбатта бұл жолы әлеуметтік ғылымдарының студентімен (әйел адам):

«Кейде мен әйелдер туралы кейбір стереотиптерді естимін, мысалы, әйел директор жақсы емес, әйелдермен жұмыс істеу тым қиын, біз егжей-тегжейлі бағдарланамыз және көбінесе ... кейбір мәселелерге объективті көзқараспен қарай алмаймыз ... бізде дәстүрлі қоғам».

Оқыту мен оқудағы гендерлік аспектінің негізгі кедергілерінің бірі студенттер тарапынан қызығушылықтың жоқтығы немесе кейбір салалардағы елеулі теңгерімсіздік ретінде аталды:

«Менің ойымша, белгілі бір салалардағы жыныстар санының теңгерімсіздігінен бұл оқытуға деген көзқарас пен пәннің мазмұнына әсер етеді. Бұл қиын болып көрінеді, себебі өзгертуге уақыт қажет болуы мүмкін. Халықтық идеология мен

«конвенцияны» бірден өзгерту қиын». (әлеуметтік ғылымдар саласынан мұғалім (әйел адам)).

Студенттер атап өткендей, кафедраның гендерлік құрамы олардың оқытуда гендерді қалай пайдаланатынына немесе қолданбайтынына әсер ететін сияқты: «Барлық қызметкерлер ер адамдар болған кезде, олар ер емес зерттеушілер/ғалымдар туралы айтуы екіталай» (Гендер бойынша өзін басқа ретінде анықтайтын әлеуметтік ғылым студенті (ер адам)). Кейбір қатысушылар гендерлік инклюзивтілікті гендерден гөрі маңызды деп санайтын меритократияға қауіп ретінде қарастырады: «Мен жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы гендерлік теңдікті ілгерілетуге қарсымын. Менің ойымша, жүйе гендерлік сәйкестікте емес, меритократияға негізделуі керек» (нақты және жаратылыстану ғылымдары саласының қатысушысы (әйел адам)) немесе: «Мен жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы гендерлік теңдікті насихаттауға қарсымын. Егер еңбек гендерлік өкілдікпен салыстырғанда екінші орынға ысырылатын болса, тең мүмкіндіктер мәселесі туындауы мүмкін» (нақты және жаратылыстану ғылымдарының студенті (ер адам)).

Оқу бағдарламасына гендерлік мәселені енгізудегі тағы бір маңызды кедергі – уақыттың жетіспеушілігі. Ал оқу бағдарламасына гендерді енгізуді арнайы қарастыратын немесе бақылайтын ешқандай саясат немесе ережелер жоқ екенін ескере отырып, оқытушылар мұны өздері жасау үшін бастама көтермейді: «Бұл қосымша жұмыс және оны біреу жасауы керек дегенді білдіреді. Бұл мен ойлайтын жалғыз кедергі. Ал бұл бізге қосымша жауапкершілік алу керек деген сөз» (нақты және жаратылыстану ғылымдары саласының қатысушысы (әйел адам)).

Мүмкіндіктерге келетін болсақ, барлық мүдделі тараптардың арасында жоғары оқу орындарында оқыту мен оқудағы гендерлік маңыздылығы туралы хабардарлық өсуде. Студент пен оқытушының бірлескен оқу бастамалары гендерлік талқылауларды сыныптан тыс және университет қауымдастығына әкеледі.

Көпшілік үшін ашық гендерлік конференцияларды, семинарлар мен іс-шараларды қолдау арқылы университет әкімшілігі гендерлік теңдіктің маңыздылығын қоғамға жеткізеді, бұл гендер туралы қалыптасқан мәдени стереотиптерді жеңуге оң әсерін береді.

Ұсыныстар

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Қазақстанда, атап айтқанда, осы зерттеу жүргізілген университетте гендер жоғары білім берудің күн тәртібіне толық енгізілмеген. Зерттеуге қатысушылар баяндаманың алдыңғы бөлімдерінде талқыланған осы процеске кедергі келтіретін бірқатар мәселелер мен кедергілерді анықтады. Осы тұжырымдарға сүйене отырып, келесі ұсыныстарды жасауға болады:

- 1) Оқу бағдарламасына гендерлік мәселені енгізуге ықпал ету,
- 2) Оқу жоспары мен тәсілдеріне гендерді енгізуді күшейту,
- 3) Гендерлік теңдік пен инклюзияға құндылықтары және жоспарлары ықпал ететін адамдарды қолдау.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін университеттер теңдік пен жоғары білімге қосу үшін гендердің маңыздылығы туралы **хабардарлығын арттыра алады**. Мұндай тәсілдер оқу бағдарламасын әзірлеуде, оқытуда, жұмысқа қабылдауда/жоғарылауда және бейресми коммуникацияларда гендерлік факторды анықтайтын коммуникацияларды қамтуы мүмкін (КоэнМиллер және т.б., басылымға шығуға дайындалуда).

Көптеген оқытушылар мен студенттер оқыту мен оқудағы гендерлік теңдестірудің теориялық негізінің жоқтығын мәлімдегендіктен, хабардар болуды профессорлық-оқытушылық құрам, қызметкерлер мен студенттер үшін **білім беру тренингтерімен және оқу бағдарламаларын әзірлеумен байланыстыру** маңызды.

Соңында, біздің нәтижелер практикалық мәселелерді шешуге **оқу жоспарын әзірлеу үшін құжаттарды қосуын** кеңейту мүмкіндігін ұсынады (мысалы, жұмысқа қабылдау, жоғарылату). Университет пен факультет деңгейінде оқу бағдарламасы саясатының жоқтығы оқыту мен оқуда гендерлік ұстанымды енгізуді қиындатады деп хабарланды. Оқыту мен оқуда жынысты қоспау мұғалімдердің одан бас тартқанын білдірмейді, сонымен қатар мұғалімдерде гендерлік білімнің жоқтығын да білдіруі мүмкін (мысалы, жоғары оқу орындарындағы гендердің орнын теориялық тұрғыдан түсінбеу, бұл гендерлік мәселелерді басқа мәселелермен қате түсіндіру және шатастыру, мысалы, нақты және жаратылыстану ғылымдары саласындағы қатысушы (әйел адам): «Біз жоғары білім берудегі гендерлік инклюзивтілік мәселелерін басқа мәселелерден бөлек, дербес бағыт ретінде түсінуіміз керек»). Бұл әсіресе жаңадан келген мұғалімдер үшін және педагогикалық тәжірибесінде мұндай тәжірибесі болмағандар үшін өте маңызды. Педагогикалық тәжірибеге гендерлік мәселелерді енгізу бойынша нақты нұсқауларды ұсына отырып, жаңадан бастаған және бұрын осындай педагогикалық тәжірибесі жоқ мұғалімдер инклюзивтік мәселені шешу үшін өз дағдыларын дамыта алады.

Әдебиеттер тізімі

Әбдіқадырова З., Қадыров З., Таласпаева З., Шарыпқазы Н. (2018) Қазақ көшпелі қоғамындағы әйелдердің рөлі, Түрік дизайн, өнер және коммуникация онлайн журналы - TOJDAC ISSN: 2146-5193, қыркүйек Арнайы шығарылым 2018 ж., б. 2404-2419

Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі (2020). Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің корпоративтік веб-сайты. Қол жетімді: <https://stat.gov.kz/> (үндеу күні 14 сәуір 2021 ж.).

Азия даму банкі (2013) Елдің гендерлік бағалауы: Қазақстан Республикасы. Қолжетімді: <https://www.adb.org/sites/default/files/institutional-document/34051/files/kazakhstan-country-gender-assessment.pdf> (үндеу күні: 12 Мамыр 2021 ж.).

Белл, Л., және Стивенсон, Х. (2006) Білім беру саясаты: үдеріс, тақырыптар және әсер. Рутледж.

Орталық Азиядағы гендерлік қауіпсіздік орталығы 2021, Орталық Азиядағы гендерлік қауіпсіздік орталығының корпоративтік веб-сайты. Қол жетімді: <https://www.gendersecurity.org> (үндеу күні: 23 мамыр 2021 ж.).

КоэнМиллер, А., Саниязова А., Сандыгулова А. және Изекенова З. (2021) Қазақстандағы жоғары білім берудегі STEM жүйесіндегі гендерлік теңдік. Ро Х., Рамон Э. және Фернандес Ф. (ред.). Жоғары білім берудегі STEM жүйесіндегі гендерлік теңдік. Рутледж, Лондон, б. 140-157.

КоэнМиллер, А. және Льюис, Дж. (2019) «Гендерлік аудит жоғары білім берудегі оқу мен өзгерістерді зерттеу әдісі ретінде». Демос В., Сегал М. және Келли К. (ред.) Гендер және тәжірибе: сарапшылардың пікірі. (Гендерлік зерттеулердегі жетістіктер, 27 том), Эмералд Пабблишинг Лимитед, б. 39-55.

КоэнМиллер, А., Ку, С., Коллинз, Н. және Льюис, Дж. (2020) «Ғылымдағы гендерлік мәселені ашу: гендерлік хабардарлық және ғылыми дипломатиядағы сабақтармен визуалды талдау», Гендер, технология және даму 24 том, № 2, б. 215-235.

КоэнМиллер А., Демерс Д., Шнакенберг Х. және Изекенова З. (баспасөзде) «Сізді көреді; Сіз маңыздысыз: «Гендерлік ұйым теориясын теңдікке қолдану және ғалым аналарды жоғары оқу орындарына қосу», «Жоғары білімдегі әйелдер мен гендер» журналы.

Гендерлік ғалымдар консорциумы (2021) Гендерлік ғалымдар консорциумының корпоративтік веб-сайты. Қол жетімді: <http://www.gen-con.org/> (2021 жылғы 24 маусымдағы жағдай бойынша).

Дуррани Н., Катаева З. және КоэнМиллер А. (2019). Қазақстандағы гендер және мектеп білімі: аралас әдістерді зерттеу. <https://research.nu.edu.kz/en/projects/gender-and-schooling-in-kazakhstan-a-mixed-methods-study> (үндеу күні: 17 маусым 2021 ж.).

Жұмабаева, А.М. (2019). Қазақстан Республикасындағы агроөнеркәсіп кешенін мемлекеттік реттеудің бағыттары. «Тұран» университетінің хабаршысы», (1), 187-192.

Гимранова А., Шаматов Д., Шарплин Е. және Дуррани Н. (2021). «Қазақстандағы білім». *XXI ғасырға кіретін білім беру жүйесінде*. Керкопы, Нордбруг, б. 404.

Хартли М., Гопол Б., Сағынтаева А. және Апергенова Р. (2016). «Білім беру автономиясы: Қазақстандағы жоғары білім беру реформасы», *Жоғары білім*, т. 72, №. 3, б. 277-289.

Ақпараттық-талдау орталығы (2018) Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінің жағдайы мен дамуы туралы ұлттық баяндама (2017ж қорытындысы бойынша). Қолжетімді: http://iac.kz/sites/default/files/nacionalnyy_doklad_za_2017_god_s_ob_lozhkami_dlya_sayta.pdf (үндеу күні: 18 мамыр 2021 ж.).

Джонс, Р. (2011). «Энергия экспорттаушылар және халықаралық энергетикалық агенттік» Шаффер, Б. және Зиядов, К. (ред.), *Ресурстық қарғыстың сыртында*, Филадельфия, Пенсильвания: Пенсильвания университетінің баспасөзі, б. 283-295.

Жұмақұлов, З. және Әшірбеков, А. (2016). «Жоғары білімнің интернационализациясы: Қазақстанның көзқарастары», *Венгрияның білім беру зерттеулері журналы*, т. 6, №.1, б. 35.

Кураев, А.(2014). «Ресейдегі жоғары білімді интернационалдандыру: кеңестік жүйенің ыдырауы ма әлде мәңгілік пе?». Тарихи және тұжырымдамалық зерттеулер, докторлық диссертация, Бостон колледжі университеттік кітапханалары, қаралды 26 маусым 2021 ж., <http://hdl.handle.net/2345/3799>.

Құжабекова, А. және Әлмұхамбетова, А. (2017). «Посткеңестік контексттегі әйелдердің академиялық көшбасшылығы», Еуропалық білім беру зерттеулері журналы, т. 16, №. 2-3, б. 183-199.

Макоэлле, М. (2016). «Жоғары білім берудегі инклюзивті білім беру тәсілі: Қазақстан үлгісі», Қазақстан жоғары мектебі, т. 4, № 2016, б. 10-14.

Макоэлле Т. М. және Бурмистрова В. (2021), «Қазақстандағы педагогикалық білім және инклюзивті білім беру», Халықаралық инклюзивті білім беру журналы, б. 1-17.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі, Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығы (2018) Қазақстан Республикасындағы Болон процесі қағидаларын іске асыру (Талдау есебі). Қолжетімді https://enic-kazakhstan.edu.kz/uploads/additional_files_items/28/file_en/analitheskiy-otchet-final-14-12-2018-1.pdf?cache=1556191390 (үндеу күні: 23 сәуір 2021 ж.)

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі (2011). Назарбаев Университеті, Назарбаев Зияткерлік мектептері және Назарбаев Қорының мәртебесі туралы заң. Қолжетімді: http://www.edu.gov.kz/sites/default/files/zakon_2011_goda_no_394.pdf 15.03.2015 (үндеу күні: 13 мамыр 2021 ж.)

ҰЭМ (Қазақстан Республикасының Ұлттық экономика министрлігі). (2017). 2017/2018 оқу жылының басындағы Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары бойынша статистикалық бюллетень. Алынды http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersEducation?_afLoop=2655241527837963#%40%3F_afLoop%3D2655241527837963%26_adf.ctrl-state%3Dyedsrzvzw_63

О’Доннелл Л. (2019) Гендерлік бастамалар – орындалу үстінде. Қолжетімді: <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/handle/123456789/4118/Issue%201%20attachment%20a.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (үндеу күні: 19 маусым 2021 ж.)

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі (2017 ж.) 2017/2018 оқу жылының басындағы Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындары туралы бюллетені «Қазақстан Республикасының жоғары оқу орындарының 2017/2018 оқу жылы басындағы статистикалық бюллетені». Қолжетімді: http://stat.gov.kz/faces/wcnav_externalId/homeNumbersEducation?_afLoop=2655241527837963#%40%3F_afLoop%3D2655241527837963%26_adf.ctrl-state%3Dyedsrzvnmw_63

(үндеу күні: 11 маусым 2021 ж.)

НУ бір көргеннен. Қолжетімді: <https://nu.edu.kz/about-nazarbayev-university/nu-at-a-glance> (үндеу күні: 27 мамыр 2021 ж.).

Назарбаев Университеті Жоғары білім беру мектебі (2014) Қазақстандағы 2015-2020 жылдарға арналған білім беру реформаларының стратегиялық бағыттарын әзірлеу: Диагностикалық есеп. Қолжетімді: <https://gse.nu.edu.kz/wp-content/uploads/2018/06/Executive-summary-09feb15.pdf> (үндеу күні: 17 сәуір 2021 ж.).

Назарбаев Университет 2013, Стратегия. Қолжетімді: <http://nu.edu.kz/cs/groups/public/documents/document/mdaw/mdmy/~edisp/apkecm.nu.edu.03261.pdf> (үндеу күні: 28 маусым 2021 ж.).

ОЭСР (2015b) Қазақстанды реформалау: жетістіктер, қиындықтар мен мүмкіндіктер. Қолжетімді: <https://www.oecd.org/eurasia/countries/OECD-Eurasia-Reforming-Kazakhstan-EN.pdf> (үндеу күні: 12 мамыр 2021 ж.)

ОЭСР (2015a) Мектеп ресурстарын зерттеуі ОЭСР: Қазақстан, 2015 ж. Қолжетімді: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264245891-en> (үндеу күні: 6 мамыр 2021 ж.)

ОЭСР (2014) Ұлттық білім беру саясаты шолулары: Қазақстандағы орта білім. Қолжетімді: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264205208-en> (үндеу күні: 10 мамыр 2021 ж.)

Әлеуметтік және гендерлік зерттеулер ғылыми-зерттеу институты, д.ж, Қолжетімді: <https://kazmkpu.kz/en/institut-sgi> (үндеу күні: 19 маусым 2021 ж.)

Білім және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы Іс-шаралар жоспары (БҒДМБ) (2016) Қолжетімді: <https://www.gov.kz/memleket/entities/edu?lang=ru> (үндеу күні: 9 шілде 2021 ж.)

Тоқаев «Педагог мәртебесі» туралы заңға қол қойды: мұғалімдер не күтуі керек (2019)
Қолжетімді: <https://ru.sputnik.kz/education/20191230/12437832/tokaev-zakon-status-pedagog.html> (үндеу күні: маусым 2021 ж.)

БҰҰ Әйелдер, д.ж., Қазақстан. Қолжетімді: <https://data.unwomen.org/country/kazakhstan> (үндеу күні: 13 мамыр 2021 ж.)

Яковец Н., Бриджес Д. & Шаматов Д. (2017). «Посткеңестік контексттегі мұғалімдердің кәсіби білімінің құрылысы туралы», Оқыту үшін білім беру журналы: халықаралық зерттеулер және педагогика, б. 1–22.